

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע"י

פרשת ויצא, תשס"ט
מספר 786

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

לעיצוב דמותו של לבן הארמי במדרש

עיצוב הדמויות המקראיות בספרות חז"ל הוא אחד הנושאים המרתקים בפרשנות המקרא של חז"ל, המהווה תשתית פרשנית לכל הפרשנות היהודית שבאה לאחריה. עיון בה מהווה אתגר תמידי לכל מי שעניינו פרשנות המקרא.

דמותו של לבן הארמי מעוצבת בידי הכתוב המקראי כדמות מורכבת. מדובר בקרוב משפחתם של האבות, שהתלהב ממתנותיו היקרות של עבד אברהם (לד:ל-לא) ומאוחר יותר התעמר ביעקב אחיינו העני תוך כדי מעשי רמאות (החלפת רחל בלאה) ועושה לאורך שנות עבודתו הממושכות (על פי עדותו של יעקב, לא:לח-מב). הכתוב מציגו כאיש משפחה שתלטן, השולט ביד רמה בכני ביתו ורואה בהם את רכושו הבלעדי.¹ אך לצד זה בחלק מן הכתובים הוא נראה כאיש משפחה חם ואוהב, המקבל בחום קרוב משפחה בודד (כט:יג-יד), דואג לשלומן של בנותיו (לא:ג) ומתקשה להיפרד מהן ומנכדיו (לב:א). המורכבות באה לידי ביטוי גם בנוגע להכרת הטוב של לבן כלפי יעקב, שמרגע שהגיע לביתו נתברך הבית. לבן מכיר לו טובה על כך (לא:כז), ובכל זאת מאוחר יותר הוא מתקשה לקבל בנדיבות וברוחב לב את התעשרותו של יעקב (ל:מג – לא:ב).

להלן נעניין במספר קטעים מהחיבור בראשית רבה² ונבחן דרכם כיצד עוצבה דמותו של לבן ע"י בעלי המדרש. חז"ל עסקו בשני מקומות בשמו של לבן; ר' יצחק ראה בשם ביטוי למראהו החרוג של לבן ואילו ר' ברכיה ראה בו ביטוי לאופיו המרושע: "ר' יצחק אמר פרדיכסוס (מופלא),³ ר' ברכיה אמר מלובן ברשע" (פרשה ע, עמ' 647). במקום אחר דרשו חכמים את השם "קמואל" ככינוי גנאי ללבן: "את עוץ בכורו [ואת בוז אחיו ואת קמואל אבי ארם] (כב:כא) ר' יודן ור' יהודה בר' סימון בשם ר' יהושע הוא לבן הוא קמואל. ולמה נקרא שמו קמואל, שקם על אומתו שלא"ל" (שם עמ' 618). דרשות אלו מעידות שהיו חכמים שנטו להבליט בדמותו את הקווים הבעייתיים שלה, כפי שנראה להלן.

חכמי המדרש מציגים את לבן כבעל תאוות בצע וחמדת ממון לאורך כל הסיפור, ובכך הופכים על פניו את הרושם שעולה מן הכתוב המקראי המציג את לבן כקרוב משפחה אוהב וחם. החיבוקים והנשיקות שקיבל יעקב מלבן לא היו אלא בדיקה דקדקנית של רכושו (פרשה ע, עמ' 812):

ויהי כשמע לבן וגו' אמר: אליעזר פסול הבית היה וכת' ביה ויקח העבד עשרה גמלים' (כד:י), זה שהוא אהובו שלבית על אחת כמה וכמה. וכיון דלא חמא אפיסטקיתיה (כיון שלא ראה את התיק שלו) ויחבק לו' אמר: דילמא דינרין אינון ויהיבין בחרציה (שמא דינרים יש לו ונתונים ברכו). כיון דלא אשכח כלום וינשק לו' אמר: דילמא מרגלין אינון ויהיבין בפומיה [שמא מרגליות יש לו ונתונות בפיו]. אמר ליה (יעקב ללבן): מה את סבור ממון אתיה טעין (שבאתי טעון ממון), לא אתית טעין אלא מלין (לא באתי אלא טעון מילים) ויספר ללבן את כל הדברים האלה.

את דבריו החמים של לבן: "אן עצמי ובְּשָׂרֵי אָתָּה" (כט:יד) מבארים החכמים כמבטאים את גודל אכזבתו של לבן מדלותו של יעקב ואת כוונת הזדון שלו לפגוע ביעקב: "אמר ליה: מלך הייתי סבור לעשותך עלי, כיון דלית גבך

¹ "ויצען לבן ויאמר אל יעקב הַבְּנוֹת בְּנֹתַי וְהַבְּנִים בְּנֵי וְהַצָּאן צֵאנִי וְכָל אֲשֶׁר אָתָּה רָאָה לִי הוּא וְלִבְנֹתַי מִה אֲעֲשֶׂה לְאֵלֶּה הַיּוֹם אוֹ לִבְנֵיהֶן אֲשֶׁר יִלְדוּ" (לא:מג).

² מהדורת תיאודור-אלבק.

³ במראהו הלבן, על פי אלבק.

כלום 'אך עצמי ובשרי אתה' כהדין גרמא אנא מהדק' לך" (שם, עמ' 813). רק ר' אסי מצא לנכון לציין במעשיו של לבן היבט חיובי: "וישב עמו חדש ימים" (כט:יד) אמר ר' אסי לימדתך התורה דרך ארץ עד איכן אדם צריך ליטפל בקרובו - עד חדש ימים" (שם).

כאמור, יעקב טען שאהבת הממון דחפה את לבן למעשי עושק ורמאות כלפיו ("וַתַּחַלֵּף אֶת מִשְׁפָּרְתִי עֲשָׂרַת מַנִּים" [לא:מא]). המדרש מפרט באילו דרכים נקט לבן: "אמר ר' חייה רבה כל דבר ודבר שהיה מתנה עם אבינו יעקב היה חוזר בו עשרה פעמים למפרע... רבנין אמ' מאה פעמים" (שם, עמ' 859-860). מעשי הרממה ותאוות הממון כקו מרכזי בדמותו מובלטים גם במדרש המתאר כיצד שיתף לבן את שכניו במעשה הרמאות ובסופו של דבר רימה גם אותם וגרם להם להפסיד את ממונם. להלן המדרש בתרגום (שם, עמ' 817-818):

'ויאסוף לבן את כל אנשי המקום ויעש משתה' כינס כל אנשי המקום, אמר להם יודעין אתם שהיינו מדוחקים למים, וכיון שבא זה הצדיק נתברכו המים. אמרו לו: מה שטוב לך נעשה. אמר להם אם רוצים אתם אני מרמה אותך ונותן לך את לאה והוא אוהב את רחל זו מאד וישהה אצלכם שבע שנים אחרות. אמרו לו: עשה מה שטוב לך. אמר להם תנו לי משכונות שלא יפרסם לו אחד מכם הדבר. נתנו לו משכונות והלך והביא להם על אותן משכונות יין שמן ובשר. הווי לכך נקרא לבן הארמי לפי שרימה אפילו אנשי מקומו.⁵ הדאגה של לבן לבנותיו "אם תַּעֲנֶה אֶת בְּנֹתַי וְאִם תִּקַּח נָשִׁים עַל בְּנֹתַי" (לא:ג) נראית נלעגת לאור פרשנות המדרש לכתוב זה, שכל ארבעת נשותיו של יעקב אינן אלא בנותיו של לבן.¹ לבן שהתיר ליעקב להתחתן עם ארבע בנותיו וגרם למתיחות בינו לבין עצמן (שתיים מהן שפחות של אחיותיהן) ובינן לבין יעקב (ליל הנישואין הראשון), נתפס כעת כאדם צבוע שדבריו נלעגים.

הפרידה הנרגשת של לבן בסוף הפרשה מבני ביתו: "וַיִּנָּשֶׁק לְבָנָיו וְלַבְּנוֹתָיו וַיְבָרֶךְ אֹתָהֶם" (לב:א) נראית אף היא נלעגת לאור תגובתם של בנותיו ונכדיו: "אמר ר' אייבו דוויים וכפויים היו ולא היו מפרינים (מפייסים)² אלא בפה".³ דבריו של ר' אייבו מבוססים כנראה על הדיוק בכתוב "וַיִּנָּשֶׁק לְבָנָיו וְלַבְּנוֹתָיו", רק לבן נשק לקרוביו ואילו הם לא נשקו לו. חייבים להודות שגם מבחינת הכתוב המקראי עולה תמונה די עגומה – במפגש הראשון של לבן עם יעקב, לבן נושק ליעקב ומחבק אותו, ואילו בשעת הפרידה אין כל גילויי קרבה של לבן ליעקב. התמוטטות אחיזתו של לבן בבני ביתו מצוינת במדרש כבר על רקע תלונת לבן ליעקב "לָמָּה גָּנַבְתָּ אֶת אֱלֹהֵי" (לא:ל): "אמר ר' אייבו כיון ששמעו השבטים כן אמרו: בושנו בך לבן אבי אמנו, שבעת זקנותך את אמ' 'לָמָּה גָּנַבְתָּ אֶת אֱלֹהֵי'" (שם, עמ' 866-867). דבריו של לבן מעידים על נחיתותו ביחס לנכדיו בתחום האמונה הדתית. לפי המדרש נחיתות זו הייתה גם ביחס לרחל, שכן הם פירשו את גנבת התרפים כניסיון של רחל לעקור מבית לבן את האלילות.⁴

בסיפור גנבת התרפים מבליט המדרש את חוסר האמון של לבן בביתו רחל, חוסר אמון שיש לו שורשים כבר בסיפור ליל החתונה הראשון. לבן חשד ברחל וחיפש ביסודיות את התרפים, עד שהיה צורך בהתערבות ניסית כדי לעצרו (פרשה עד, עמ' 866):

'ויבא לבן באהל יעקב' - באהל יעקב שהוא אהלה של רחל, ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל למה באהל רחל שני פעמים, דהוה ידע דהיא ממששתם... וְתֹאמַר אֵל אַבִּיהָ אֵל יָחַד בְּעֵינֵי אֲדֹנָי וְגו' וַיַּחֲפֹשׂ וְלֹא מָצָא אֶת הַתְּרָפִים' - אמר ר' יוחנן: תרפים לא מצא קיתונות⁵ מצא. נעשו תרפים קיתונות. המדרש מזהה את אהל יעקב באהל רחל ובכך מחזק את התחושה העולה מן הכתוב במקרא לפיה רחל נתפסה כאשתו המועדפת של יעקב.⁶ לפי המדרש לבן חשד ברחל ולכן חיפש באוהלה פעמיים ובכל זאת לא מצא את התרפים. רחל ביקשה מאביה רשות להישאר לשבת על כר הגמל: "אֵל יָחַד בְּעֵינֵי אֲדֹנָי פִּי לֹא אוֹכַל לָקוּם מִפְּנֵיךָ פִּי דָרְךָ נָשִׁים לִי" (לא:לה), ובהמשך מסופר שעל אף דבריה חיפש לבן את התרפים ולא מצאם: "וַיַּחֲפֹשׂ וְלֹא מָצָא אֶת הַתְּרָפִים". לא ברור היכן הוא חיפש - האם היה זה חיפוש חוזר באוהל רחל, שהרי כבר בפסוק הקודם מסופר:

⁴ אלבק מפרש את הביטוי 'גרמא אנא מהדק לך' בעזרת הכתוב בדניאל: "גַּרְמִיָּהוּן הַדְּקִין" (ו:כה). לדעתו כוונת לבן היא: "אני אעבוד בך ואשחוק את גופך כמו ששוחקין וכותשין עצם" (שם, עמ' 813).

⁵ בהמשך הדברים מתוארת שמחת החתונה בה שותפים גם אנשי המקום המשמחים את יעקב ומנסים לרמוז לו על מעשה הרמייה הצפוי והוא לא שת לאזהרותיהם מחמת תמימותו.

¹ שם פרשה עד, עמ' 870.

² על פי הערוך.

³ פרשנו את הדברים כתגובת הנכדים והבנות לפרידה בגלל לשון הרבים (דוויים). יפת פירש את התיאור כמוסב על לבן, שהתרגשותו הייתה מן השפה ולחוץ בלבד. דברי ר' אייבו מובאים כבראשית רבה גם בתיאור פרידתו של לבן מרבקה (פרשה ס עמ' 653) ושם הם מבטאים את חוסר נדיבותו של לבן ששלח את רבקה ללא מוהר. לא ברור על רקע אילו כתובים נוצרו דברי ר' אייבו.

⁴ שם פרשה עד, עמ' 863. רק במדרשים מאוחרים יותר (כמו, מדרש תנחומא ופרקי דרבי אליעזר) נתפרשו התרפים ככלי נישוחש שגניבתם באה בכדי למנוע מלבן לגלות את הבריחה ואת יעדיה.

⁵ 'קיתונות' בספרות חז"ל מופיעים במשמעות של כלים לאגירת נוזלים.

⁶ ראו את דבריו הנכוחים של גבריאל ח' כהן על השתנות התודעה של רחל במהלך הדורות מאשה לאם, במאמרו: "רחל ולאה – האשה כרעיה והאשה כאם", דף שבועי לפרשת ויצא, תשס"ה (מס' 575).

"וַיִּמְשָׁשׁ לְבֶן אֶת פֶּל הָאֵהָל וְלֹא מִצָּא" (שם, לד), או שלמרות דבריה הוא חיפש בכר הגמל עליו ישבה רחל.⁷ ואם כך, איך יתכן שלא מצא את התרפים? סתם הכתוב ולא פירש. דבריו של ר' יוחנן מבארים את הכתוב כך, ומיישבים את הבעיה הפרשנית באופן יצירתי - לבן מצא את התרפים אך נעשה נס והתרפים נעשו קיתונות. הכתוב המקראי מלמדנו, כאמור, שהימצאותו של יעקב בבית לבן הביאה ברכה על ביתו. כקוראים אנו מניחים שמדובר בברכה ברכוש, אך חכמי המדרש הוסיפו עוד כהנה וכהנה: עם הגיעו לבית לבן נתברך המקום במים.⁸ גם משפחתו של לבן התרחבה; לבן שהתאלמן לפני הגיע יעקב לביתו⁹ זכה לא רק לחתן ולשנים עשר נכדים (מייעקב), אלא נולדו לו בנים נוספים.¹⁰ הרחבה מדרשית זו מבליטה את כפיות הטובה בה נהג לבן כלפי יעקב. לא נחה דעתם של בעלי המדרש עד שצמצמו גם את משמעות ההתגלות של ה' ללבן וראו בו אירוע נלעג ומבוזה: "בחצי דיבור... לשון טומאה... בשעה שדרך בני אדם לפרוש... במטמונית" (שם עמ' 864). בסופה של פרשה ע"ד מספר המדרש בלשון הדומה למדרשי החורבן, שעם עזיבתו של יעקב נפגע קשות ביתו של לבן: "וילך וישב לבן למקומו" - חזר לדויו, מלמד שנכנסו לסטין בביתו והיו מקרקרים כל הלילה" (שם, עמ' 875). נמצאנו למדים שחכמי המדרש בבראשית רבה הבליטו והרחיבו את היסודות השליליים בדמותו של לבן, אולי מתוך רצון להבליט את החיוב בדמותו של יעקב. את המגמות הללו העצימו מדרשים המאוחרים לבראשית רבה והוסיפו עוד כהנה וכהנה עד שהפכו לבן לשחור.

ד"ר רבקה רביב

המחלקה לתלמוד והמדרשה לבנות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁷ רמב"ן טוען שדבריה גרמו לו להתרחק ממנה, משום שהנידה בעת הקדומה הייתה מרוחקת: "הנכון בעיני כי היו הנדות בימי הקדמונים מרוחקות מאד... ולכך אמרה רחל ראוייה הייתי לקום מפני אדוני לנשק ידיו, אבל דרך נשים לי ולא אוכל להתקרב אליך, וגם לא ללכת באהל כלל שלא תדרוך אתה עפר רגלי, והוא החריש ממנה ולא ענה אותה כי לא היו מספרים עמהן כלל מפני שדבורה טמא (לא: לג).

⁸ ראו המדרש לעיל, פרשה ע, עמ' 817.

⁹ כדברי ר' יוחנן: "ותרץ ותגד לאביה... לעולם אין האשה רגילה אלא לבית אמה, אתיבון והכת' ותרץ ותגד לאביה", אמר להן שמתה אמה, ולמי היה לה להגיד, לא לאביה" (פרשה ע, עמ' 812). דבריו מיוסדים על השוואה לסיפור רבקה בו מציין הכתוב שהיא רצה לבשר לאמה על הופעתו של עבד אברהם (כד: כט).

¹⁰ כדברי ר' חזקיה במדרש על הכתוב: "וישמע את דברי בני לבן" (לא: א): חזקיה אמר: עד שלא ירד אבינו יעקב לשם לא נפקדו בזכרים, כיון שירד לשם נפקד בזכרים" (פרשה עג, עמ' 856).